

АКАД. ТОДОР ПАВЛОВ

ТВОРЧЕСКОТО ПОЕТИЧЕСКО ДЕЛО НА МЛАДЕН ИСАЕВ¹

Една от характерните особености на днешното международно положение е, че всемирно-историческите победи на социалистическите народи и организираният от световната империалистическа реакция антисъветски, антикомунистически и антимарксистически поход се съпътствуват от определено засилване, особено през последните години, на ревизионизма в съвременния му вид, при все още непреодолени докрай остатъци от догматизма и сектантството, които обаче в сравнение с ревизионизма не представляват главната опасност за нашето общо политическо, научно и културно дело.

Цялото над 30-годишно творческо поетическо дело на Младен Исаев е още едно прекрасно доказателство за научната несъстоятелност и идеологическата опасност, които се крият в съвременния ревизионизъм, а също и в неизживените докрай остатъци от догматизма и сектантството както в областта на политическата, стопанска и научна, така и в областта на културната и литературна дейност.

Подобно на творчеството на редица чествувани вече у нас реалистически, критическо-реалистически, прогресивно-романтически и социалистическо-реалистически автори, чествуваното сега творческо поетическо дело на Младен Исаев е всъщност конкретен отговор на нападките и клеветите на всевъзможните съвременни ревизионисти и „критици“ срещу социалистическия реализъм, срещу социалистическо-реалистическия метод.

За живота и творческото дело на Младен Исаев е писано немалко от Георги Бакалов, Пенчо Данчев, Борис Делчев, Пантелей Зарев, Людмил Стоянов, Стоян Каролев, Георги Константинов, Минко Николов и други. Сам Младен Исаев в уводните си бележки към издадения тази година от „Народна култура“ том със стихотворения и разкази за деца и юноши, след като отбелязва своя произход от бедни, демократични и родолюбиви родители-селяни и като подчертава незаличимото впечатление, което още от детинство е получил от околната родна природа, пише:

„Когато за пръв път прочетох в хрестоматията стихотворенията на Христо Ботев „Хаджи Димитър“, „Хайдутите“ и „На прощаване“, аз бях сигурен, че Хаджи Димитър и другите герои са още живи и лежат не другаде, а тъкмо там, на оня Балкан, който се синееше пред очите ми. Така за мен родният Балкан оживя, стана още по-хубав, скъп и любим. . . Тогава аз започнах да мечтая, когато порасна, да стана революционер и да се бия в Балкана за свободата, тъй както хайдутите от песните на Ботев.

През 1922 година, след като завърших трети клас (сега седми), аз станах член на Съюза на комунистическата младеж в България (Комсомола) и започнах да разбирам защо животът ми в село е толкова беден и безрадостен. На един дъх прочетох романа „Майка“ от Максим Горки. От тая велика книга научих, че има капиталисти и работници, че богатите ограбват труда и радостта на бедните, че класата на работниците води революционната борба за нов живот, при който няма да има богати и бедни.

В края на септември 1923 година избухна голямото народно въстание против властта на фашистите. Ние, комсомолците тогава, заедно с възрастните комунисти се хвърлихме във въстанието, бихме се с оръжие в ръка и победихме фашистите. Три дни властта в Берковица (б. м. Младен Исаев е роден в с. Бельовица, Берковска околия, през 1907 г.) и околията беше в ръцете на народа. Но откъм София фашистите пристигнаха с много войска, топове и картечници и разгромиха нашето славно въстание.

¹ Съкратена стенограма на речта на акад. Т. Павлов, произнесена на 21. VI. 1957 г. по случай 50-годишнината на поета Младен Исаев.

Цели 21 години продължи у нас господството на фашистите. Много скъпи жертви даде народът ни в тежката борба против поробителите. И едва през септември 1944 година, подпомогнати от Съветската армия, ние се освободихме завинаги от грабителите и потисниците“.

В тези кратки автобиографски бележки е казано всъщност най-същественото за живота и политическата дейност на Младен Исаев. Аз ще си позволя тук да добавя само следното.

Преди приблизително 30 години, когато заедно с няколко другари бях започнал преиздаването в уточнен вид превода на Димитър Благоев на първия том от „Капитала“, с цел да бъдат издадени след това и всички други толове, др. Младен Исаев, завърнал се неотдавна от Сърбия, където бе емигрирал след Септемврийското въстание, се свърза някак си съвсем естествено с нас и започна да ни помага в работата главно по кореспондентската и административна линия. Яви се той окъсан, бледен, болнав, тих и по своему външно свит, какъвто си е изобщо по темперамент. По-важно е обаче дълбокото впечатление, което той ми направи в друго отношение. А именно направи ми преди всичко особено впечатление с това, че, за разлика от някои други младежи, той нито мечтаеше, нито се стремеше да се настани на някаква държавна или частна служба. Чистият, честен, запазен младеж, син на честни и типични български трудови селяни, минал детството си сред дивната родна природа, а юношеството си — сред комсомолското движение, беше си поставил ясна и твърда цел в живота: да се отдаде с цялата си душа, с всичките си сили и способности на поетическо творчество, но не на поетическо творчество изобщо, а на такова поетическо творчество, което, от една страна, да бъде наистина художествено и, от друга страна, да бъде органично свързано с нуждите и целите на нашето, комунистическото, пролетарско-партийно, национално и международно движение.

Първите поетически работи на Младен Исаев, доколкото имах тогава възможност да се запозная с тях, не блестяха с особени езикови, стилкови и други постижения, но дори и от тях за по-опитното литературно око се очертаваха ясно две неща:

Първо, — че Младен Исаев може да стане и непременно ще стане, като работи системно над себе си и като му се помага от Партията и другарската литературна среда, един от нашите наистина оригинални, свежи, талантливи, революционно-пролетарски поети; че наистина тембърът на неговия поетичен глас може да зазвучи и ще зазвучи по-особено в общия художествен оркестър на тогавашната и по-късно наша революционна поезия, която имаше да изпълнява важна и отговорна художествена и политическо-идеологическа програма;

Второ, — че за Младен Исаев поетическото творчество ще се окаже — и то наистина се оказва — не просто литературно занятие и не просто естетическо съзерцание и преживяване, а лична съдба, без която и вън от която той и тогава, и по-късно, и днес сам не можеше и не може да си представи активното си участие в нашето общо класово-пролетарско, революционно-партийно, идеологическо и културно дело.

И действително така и стана.

Неведнъж след това съм имал случай, особено във фашистките концлагери и в партийната ни борба преди 9 септември, да бъда в по-близък допир с другаря Младен Исаев. Първите впечатления се оправдаха. Те особено се оправдаха в годините, когато бяхме заедно във фашистките концлагери и между другото в Ени-къой. Другарят Младен Исаев участвуваше активно в цялата политическа, идеологическа и организационна работа на концлагерния колектив и същевременно не преставаше да пише своите лирически песни, между другото и поемата си „Никола Вапцаров“, първите части от която бяха написани именно още в Ени-къой. Неведнаж колективно, било в „каушите“, било на двора, се четеха и се обсъждаха поетическите творби на Младен Исаев, който, трябва веднага да отбележа, сам търсеше другарската критика, насърчение и помощ.

По-късно, след 9 септември, когато той издаде новите си стихосбирки, като написа и редица стихове и разкази за деца, неговото поетическо творчество не престана да бъде предмет не само на нашата литературно-критическа мисъл, но и на цялата ни културна общественост, която, начело с Партията, следеше внимателно творческото му развитие и с основание виждаше в неговото лице един от нашите вече оформили се и най-значителни, както неотдавна се изрази и др. Людмил Стоянов, социалистическо-реалистически поети, чиито път на развитие, на творческо дирене и на разширяване диапазона на поетическия ни оркестър беше и ще остане в много отношения поучителен за нашите тепърва израстващи поетически сили.

Длъжен съм именно тук да отбележа, че тъкмо това отношение на Младен Исаев към собственото поетическо творчество му даде възможност да преодолее бързо и

окончателно някои колебания, като това например, което се бе набелязало у него по време на дискусиата около в. „Кормило“, и да застане на позицията на нашата славна и мъдра Комунистическа партия, която както е известно, по ленински и своевременно е пресичала всички и всякакви възможности за никому ненужни и във всяко отношение опасни идеологични и психологични колебания, резултатите от които станаха особено ясни след Априлския пленум при събитията в братска Унгария, а отчасти и в Полша.

В многобройните печатни и други отзиви за поетическото творчество на Младен Исаев неговите рецензенти и критици са посочвали също и някои слабости на поетическия му език, например прекалената употреба на думи като „грея“ и „грейнал“, „диша“ и „дъхти“ и др. п. Изказвани са и различни мнения във връзка с етапите през които бе минало цялото му идеологическо и политическо развитие от „Пожари“ и „Жертви“ до „Звезда на мира“ и „Обич“. Характерно е и прави чест на Младен Исаев, че е приемал с благодарност правилните критически бележки и е правил усилия да ги преодолее, като непрестанно е усъвършенствувал и своите общо-мирогледни възгледи, и художественото си поетическо майсторство.

Нито е нужно, нито е възможно да се спирам сега на всички тези естетически анализи и критически преценки, някои от които, ще кажа веднага, се оказаха несериозни, като например твърдението на Малчо Николов за някакъв си примитивизъм у Младен Исаев, или като издигнатото от Пенчо Данчев обвинение срещу поета в прекалено „поетизиране“ на нашата действителност, в „атавистично влечение“ към „девственото и дивото“ и др. п.

Като оставим на страна Христо Ботев, Любен Каравелов, Петко Славейков и Иван Вазов, които не бяха социалистически реалисти, на всички наши социалистическо-реалистически писатели, като се почне от Д. Полянов, Христо Смирненски, Гео Милев („Септември“), Н. Вапцаров и Крум Кюлявков и се свърши с Христо Радевски, Георги Караславов, Людмил Стоянов, Орлин Василев, Гьончо Белев и други, социалистическо-реалистическият художествен метод е общ, художествените им стилове, почерци, индивидуални особености са различни и ярко подчертани.

Поетическото творчество на Младен Исаев не прави изключение от това общо правило. Нещо повече — тъкмо неговото творчество е едно от най-ярките и убедителни доказателства, че това е именно така.

Тепърва пред българските историци, теоретици и критици на социалистическо-реалистическата ни литература предстои да проучат, проанализират и преценят задълбочено и всестранно в ток-ущо посочените отношения поетическото творчество както на всички поменати и непоменати наши белетристи, поети, драматурзи и очеркисти, така и особено поетическото творчество на Младен Исаев.

Не бива да бъдат допускани грешки като тази например, която бе допусната в някои рецензии и критики в смисъл, че описанията на родната природа, които Младен Исаев неведнаж ни е предлагал в своите творби, били някакси откъснати от социално-борческата страна на неговите възгледи и творчество, били някакси обективистически, или че той в своите песни, посветени на Родината и социалистическото творчество, едва ли не изпадал в прекалено „поетизиране“, в романтическа мечтателност, в субективно-импресионистическо рисуване на предмети, събития и преживявания.

Истина е, че няма (аз поне не зная) стихотворение, песен, поема или разказ у Младен Исаев, в които природата да е дадена като природа сама по себе си и сама за себе си, без да е органично свързана с народа и неговите борби, преживявания, съдба, без да е пронизана от революционните чувства, мечти, блянове, стремежи и съзнателни устремии на поета още от първите му творби и до последните.

Стихотворението „К р а й О г о с т а“, което бе напечатано за първи път в 1931 г. и с което се открива юбилейният том „Стихотворения и поеми“, издаден сега от „Народна култура“, е типично тъкмо в това отношение и съвсем неслучайно, струва ми се, именно това стихотворение е поставено в началото на юбилейното издание, обхванало най-хубавото, което Младен Исаев ни е дал досега. За да не се впускам в лишни обяснения и аргументации, ще си позволя да процитирам направо цялото — то е късичко — стихотворение.

Далече гасне слънчева позлата
по снежните смълчани планини.
И тая вечер звъна на стадата
дълбоко глъхне в пусти равнини.

Затихват и горите осланени
под тия притъмнели небеса.
Вървя, а като призраци край мене
стърчат безлистни дървеса.

Сега Огоста пее тиха песен
за жертвите на миналия бой,
за кървавата отшумяла есен,
преминала над равнините с вой. . .

А тия голи клонища безшумно
се удрят о студените скали
и страшно светят тук води куршумени,
обагрени от кървави следи. . .

В юбилейния том е поместено по-нататък и напечатаното още през 1939 година стихотворение „К л а д е н ч е“. Ще си позволя да го процитирам и него изцяло.

Как шуми хилядолетната родна гора,
свела ниско снага над хайдушкото кладенче!
То бълбука, то пее в дълбокия мрак,
дето някога млади хайдути са паднали.

Сто години те спят. Нито гроб, нито кръст.
Упокойна им пели сами ветровете.
Те са вече пращинка от родната пръст,
те са капки в листата на тия дървета.

Ала както планинската чиста вода
вечно блика дълбоко от влажната глина,
непрестанно в гърдите ни бие кръвта
на ония, които за нас са загинали.

Да шуми хилядогодишната родна гора,
диви вихри да брулят листата ѝ млад —
като волен хайдутин в дълбокия мрак
ще бълбука и пее старинното кладенче. . .

Това дълбоко органично свързване или сливане на природата и човека, на природните картини и вътрешния духовен мир на поета е намерило многобройни изрази в цялото поетическо творчество на Младен Исаев, докато най-сетне в песента, станала любима бойна песен на нашите партизани, това сливане стига, след Ботев и Вазов, до една от връхните си точки.

Шумете дебри и балкани,
шумете волни лесове!
Ний идем — бодри партизани,
народни, верни синове!

Родопи, Рила и Пирина
и горда Стара планина
за партизанските дружини
са днес развели знамена.

(1944)

Толкова засега по този въпрос.

Понякога поетът е също така обвиняван, че не е отразил градския живот, живота и борбите на градската работническа класа. Обвинението на пръв поглед има известно основание. Всъщност, цялата поезия на Младен Исаев може да бъде охарактеризирана преди всичко и главно като пролетарско-революционна поезия, която е нарисувала поетически пътя, по който синът на честни селски труженици, родолюбиви и хуманни българи е минал, за да стигне до градската работническа класа, до работническите класови борби, до Комсомола, до Партията. Във всички стихосбирки на Младен Исаев могат да се посочат много и най-конкретни доказателства за това.

В стихотворението „Пролетарската партия“, напечатано за първи път пак в 1931 г. и сега препечатано второ по ред в юбилейния том, първият куплет започва така:

Ти си волята на пролетарии,
закалена в страшни боеве;
през кръвта на паднали другари
към победа водиш и зовеш.

А завършва така:

Но погром не ще те пак превари,
към победа води твоя път:
че кръвта на смели пролетарии
бие мощно в здравата ти гръд!

А стихотворението „Героиня“, което е посветено от автора пак на Българската комунистическа партия и което диша (да се изразя с термина на Младен Исаев) истински пролетарски оптимизъм, работническата класа и Партията са дадени като истински хегемон, водач и вдъхновител на цялата „безсмъртна маса народ“.

А по-нататък четем:

Ние с тебе градим градове,
закаляваме наша стомана;
ние с тебе садим лесовете
и водите ловим от балкана.

Твоята воля изпълва шума
на високите златни пшеници,
плодовете на тая земя,
светлините на нашите зеници.

Твоят знаме светлее с цвета
на узрелите в Тракия вишни
като чисто небе в утринта,
под което земята ни диша.

. . . . .

Моя родна, безкрайно добра,
окрили ме ти с вяра в човека.
С тебе дишам, живея, творя,
с тебе виждам далеко, далеко. . .

(1954)

Поетът вижда наистина далеко, вижда изграждането на съюза между селото и града, между селските труженици и градските пролетарии, водени мъдро и победоносно от пролетарската Партия, която постепенно и закономерно се превръща в истински народна комунистическа партия.

Не е възможно да бъдат процитирани тук всички песни, поеми, балади и пейзажни картини, които Младен Исаев е посветил в дванадесетте си стихосбирки и в двете си поеми — „Поемата за винтовката“ и „Никола Вапцаров“, както и в „Китайския цикъл“ тъкмо на единната революционна борба на градските пролетарии, селските труженици и народната интелигенция за мир и комунизъм, за дружба и сътрудничество между всички народи, винаги начело с великия съветски народ.

Младен Исаев не е писал романи и драми. Неговите две поеми и изобщо неговото поетическо творчество се характеризира преди всичко със своя дълбок лиризм, със своята понякога изумителна интимност, която се доближава до Ботевската и Смирненската, а също така и със своята способност да рисува отделни картини, отделни предмети, отделни преживявания, които изглеждат на пръв поглед като неепични и нетипични детайли. И той рисува тези предмети и собствени преживявания като че ли със средствата и стила на импресионизма. Веднага обаче ще добавя, че Младен Исаев не е импресионист, а реалист с елементи на ярка революционна романтика, или по-точно, социалистически реалист с елементи на ярка социалистическа романтика.

Целият въпрос се състои всъщност в това, че докато импресионистите постигат често пъти значителни резултати по пътя на насочване вниманието на художника и на зрителя върху отделни детайли при конкретно положение, например моментното осветление, на конкретните предмети и явления, а не се интересуват от цялостното обществено, било революционно, било нереволуционно битие, от типичните характери и преживявания в дадено конкретно време, в дадено конкретно общество и класа, социалистическо-реалистическото изкуство се интересува от всичко това и тъкмо затова, дори и когато си служи с някои похвати и изобразителни средства на импресионизма, отхвърля от импресионизма всичко субективистическо, ирационалистическо, реакционно-романтическо и запазва само реалистическото и прогресивно романтическото, като го подчинява обаче на цялостния социалистическо-реалистически метод, стил и индивидуални подстъпи или почерци на художника, респективно на читателя, зрителя, слушателя.

Тъкмо такъв е случаят и с много от стихотворенията на Младен Исаев. Те всички са социалистическо-реалистически, с елементи на ярка социалистическа романтика. В много от тях може да се намерят елементи на съзнателно или несъзнателно използване на известни импресионистически похвати, но същевременно те винаги звучат у него именно социалистическо-реалистически, а не импресионистически; те винаги у него са дълбоко лирични, неизразимо интимни и същевременно, когато ги четем или слушаме от добри рецитатори, чувствуваме цялостната картина на епическите, дълбоко драматически, понякога трагическо-конфликтни, съдбоносни борби и преживявания, радости и страдания, отстъпления и устреми, поражения и победи на пролетарската класа в съюз с трудещите се селяни и народната интелигенция, винаги при това под ръководството на Комунистическата партия и под знамето на марксизма-ленинизма, на социализма и комунизма.

Ще си позволя да процитирам едно от най-хубавите измежду тези именно стихотворения — стихотворението „Свиждането“, още повече че аз имах щастието да бъда свидетел на неговото раждане и да го чета едва ли не пръв в неговата първа, а тя си остана и окончателна, доколкото си спомням, редакция. То се състои само от 16 стиха и рисува свиждането на поета-затворник с любимото му дете-момиченце, по време на процеса на Никола Вапцаров и другарите му.

Щракна ключ — и влязоха при тебе трима:
слънцето,
стражарят
и детето.

— Татко! — хлипа дъщерята ти любима.
— Татко! — и сълза в очичките ѝ свети.

Две ръчички те прегръщат и те гаят,
две малини те целуват по челото. —
Има кой за тебе на света да жали,
щом преминеш ти междата на живота.

Пак изщрака ключ — излязоха си тримата:
слънцето,
стражарят
и детето.

Само върху челото ти още има
мъничка сълза — като звездичка светла. . .

(1942)

Това стихотворение, според мен, е едно от най-хубавите, най-вълнуващите, най-прекрасните стихотворения в нашата съвременна социалистическо-реалистическа поезия и в никой случай то не може да бъде наречено импресионистическо стихотворение, макар че несъмнено в него поетът си е послужил с някои похвати или приоми, както казват русите, на импресионистическо рисуване на нещата в случая на „свиждането“. „Двете малини“, които „целуват поета по челото“, са типично импресионистически похват, но това не е импресионистическа, а завършена социалистическо-реалистическа поезия, която наред с импресионистически нарисуваните детайли същевременно въвежда и самия поет-художник, и неговия читател в реалния мир на нашите класови борби, преживявания, отношения, трагедии, устреми, цели.

„Само върху челото ти още има
мъничка сълза — като звездичка светла. . .“

Именно: мъничка сълза; именно: като звездичка светла. Но това никога импресионист не може нито да го почувствува, нито да го изрази с подобна неотразима художествена сила. Това е достъпно само на социалистическо-реалистическия поет и ние виждаме действително, че Младен Исаев бляскаво е решил своята задача: наглед рисува едно дребно събитие — свиждане на поета-затворник с малката му дъщеря, а всъщност в това дребно събитие, в това лично-интимно преживяване е изразена цялата грандиозна борба на класата и народа начело с Партията против враговете народни, против човеконенавистниците, против отрицателите на най-светлите, най-съкровени, най-чисти чувства, мечти, идеали на съвременния прогресивен човек, на нашия народ, на цялото човечество.

Зле се атестират онези литературни критици, които не могат да разберат всичко това, не могат да разберат стила, почерка, индивидуалните особености на поета Младен Исаев, а следователно не могат да разберат и онова, с което той влезе в нашата социалистическо-реалистическа поезия и именно с което спечели сърцата, възторга и обичта на нашите читатели още с първите си стихотворения и стихосбирки, внесли в тогавашната, пък и в сегашната ни социалистическо-реалистическа поезия нещо съвсем ново и свежо, нещо и именно м л а д е н и с а е в с к о.

И тъкмо с това поезията на Младен Исаев е още едно и неотразимо опровержение на всички и всякакви обвинения срещу социалистическо-реалистическата литература и изкуство, че били схематични, че прилагали шаблонни стилове, че им липсвали индивидуални почерци, индивидуални особености и с една дума, че страдали от някакво си въображаемо еднообразие и формално-художествена бедност.

Тъкмо обратното е истината. Еднообразни като две капки вода, бедни като църковни мишки и по идейно съдържание, и по художествена форма, бездействени, а следователно и художествено ограничени и мъртви са тъкмо „творбите“ на всички и всякакви типични декаденти, независимо от това, че у някои от тях могат да се намерят отделни положителни елементи, обикновено от формално-стилово, езиково, психологическо и друго естество. А особено важно е, — и това нарочно го подчертавам — че Младен Исаев съзнателно е тръгнал и върви и досега по този свой път. Това може да се види от неговата беседа „За оптимистичния тон на лириката“, напечатана в януарската книжка от тази година на списание „Септември“, в която беседа той между другото казва:

„На мен например символистите никога не са оказвали влияние. Символизмът ми е противен, макар че някои се опитват да тълкуват и да твърдят, че в езиково отношение можем да се учим от тях“.

Като оставям настрана въпроса за „езиковото отношение“ (тук др. Младен Исаев не е напълно прав, като се има особено предвид, че дори сам Иван Вазов, за когото той по-нататък говори, не отричаше известни заслуги на българските символисти в това отношение), ясно е, че др. Младен Исаев съзнателно, като признава, че например у младите, пък и у всички поети, трябва да има „свой личен тембър“, че те могат и трябва да се стремят към свой стил, към свое виждане на света и свое художествено изобразяване на виждането, пише по-нататък: „Какво би могло да се пожелае на младите (аз бих добвил: и на немладите — Т. П-в) талантиливи поети: Да бъдат по-близо до народа, да чувствуват като своя лична съдба съдбата на народа, неговите радости и скърби, надежди и разочарования, неговата непоколебима воля да изгради справедлив социалистически свят. При такава близост до народа няма да бъдат възможни такива стихотворения, като стихотворенията на Дублев, такива абстрактни и мътни стихотворения като „Буря“ на Добри Жотев, който е дал хубави стихотворения, но това е едно отстъпление за него“.

„Разбира се, — продължава Младен Исаев — аз съм решително против всякакво канонизиране на нашата лирика. Поетът трябва напълно свободно да избира каквито си ще теми — в зависимост от личните си предразположения: ярко обществени или лични. Едно основно изискване поетът само не бива да забравя: че като син на своето време той пише не за себе си, а за народа; че на народа в нашата епоха е нужна пълнозвучна лирика, в която като симфония да звучат всички инструменти; че на съвременния поет могат да се позволят, пък и да му се пожелаят повече волности в неговите дирения и новаторски търсения на образи. Това е желателно и може да му се позволи, с изключение само на едно — да не подкопава вярата в силите на човека-борец и творец; със своето творчество да не проповядва безсилие пред злото — с една дума да не внася песимизъм. Песимизмът не е наша философия, песимизмът е философия на умирация свят. Нашият, раждащият се социалистически свят въпреки всички противоречия, трудности и колебания е пълен с вяра в светлите, здравите сили на живота. И ако съвременният поет иска да служи на народа със средствата на художествените поетически слова, той трябва да се вслуша в повелята на своето време. Съвременният поет трябва правилно да разбере дълбоката конфликтност и

драматизма на епохата и никога да не изпуска из погледа си перспективата на утрешния по-хубав ден. Дали това ще го наречем социалистически реализъм или ще го наречем просто реализъм — не е най-същественото, макар че нямаме основание да се отказваме от този термин. Въпросът е да не се изпуска изпредвид социалистическата перспектива.“

Позволих си тази дълга извадка от поменатата беседа на нашия юбиляр, тъй като в нея сам той (а това е доста рядко явление) прекрасно е изразил както своите ми-рогледни, така и своите творчески художествени възгледи, своето отношение към социалистическо-реалистичния метод, към социалистическия реализъм и социалистическата романтика, отношението си към народа и неговите борби за свобода, мир и социализъм, към ролята и значението на различните инструменти в „общия наш симфоничен оркестър“, който изобщо не би бил симфоничен, нито оркестър, ако всички инструменти у него звучаха еднакво, с еднакъв тембър, с еднаква сила и еднакви темпове, ако с една дума социалистическо-реалистическото изкуство не беше органично единство от най-разнообразни стилове, почерци, творчески индивидуалности, но винаги и необходимо върху основата на общия характер, роля и значение именно на социалистическо-реалистическото изкуство, на социалистическо-реалистическия метод, който не случайно е станал напоследък трън в очите на всички и всякакви ревизионисти, критици или заколебали се и отстъпващи от социалистическия реализъм, следователно и от марксизма-ленинизма, следователно и от социализма-комунизма автори и литературни критици.

Напоследък в Полша, Чехословакия и други страни се чува гласове, че не е позволено да се отъждествяват комунизмът и марксизмът, от една страна, със социалистическо-реалистическото изкуство и социалистическо-реалистическия метод, — от друга страна. Речем ли обаче да тръгнем по този път, ние ще бъдем принудени, абсолютизирайки художествено-творческата специфика на изкуството и абсолютно отричайки или подценявайки неговата обективно-познавателна природа и значение, да откъснем не само социалистическия реализъм от нашия общ марксистко-ленински мироглед и метод, но и нашата социалистическа етика, и нашата политическа икономия, и нашата история, и нашата педагогика, и нашата правна наука и т. н. А по този начин ще изолираме марксизма-ленинизма, ще го превърнем в отвлечено, пусто, схоластическо умуване, а всички частни науки, цялата социалистическа практика, цялата наша културна дейност и цялото социалистическо-реалистическо изкуство ще ги дадем в плен на вулгарния емпиризъм и практицизъм, на разюздания индивидуализъм и мистика и с една дума ще изпълним тъкмо това, за което мечтаят и към което с всички сили и средства се стремят днес организаторите на антисъветския, антикомунистически, антимарксистки и антисоциалистическо-реалистически кръстоносен поход.

Поезията на Младен Исаев, независимо от това, че той е писал, разбира се, и някои недостатъчно стилово-художествено оформени неща — което важи не само за него — е действително едно бляскаво доказателство колко горчиво се лъжат съвременните ревизионисти и „критици“, а също така и някои иначе стоящи на социалистическо-реалистическа основа писатели и критици, когато по разни поводи и в разни форми и степени се поддават съзнателно или не на внушението на враговете и ни поднасят теоретически, исторически и литературни критически „съчинения“, които по основните, принципните въпроси на нашата социалистическо-реалистическа естетика и изкуство не е трудно да се определят като явно и недопустимо отстъпление, капитуланство, ревизия.

Ще повтора пак: най-добрият отговор на всички и всякакви антиреалистически, антисоциални и антимарксистически „критики“ и опити за ревизия на нашата естетика и изкуство е самото социалистическо-реалистическо изкуство, самата социалистическо-реалистическа поезия. Самото творчество на социалистически белетристи и поети в СССР, в народнодемократическите страни и у нас най-ясно доказва и показва общоидеологическото и естетическо невежество и вредност на всеки и всякакъв ревизионизъм, догматизъм и сектантство в естетиката и изкуството.

Това важи, разбира се, и за поезията на Младен Исаев. Тъкмо защото тя е характерна със своеобразния си стил и индивидуални особености, с особения начин, по който прогресивното, социалистическо идейно съдържание се излива в национално художествена форма, с особения начин, по който марксистко-ленинските мирогледни възгледи на автора са органично изразени, раздвижени и развивани по-нататък винаги върху основата на творческия социалистически художествен метод — тъкмо поради всичко това, поезията на Младен Исаев е още едно прекрасно доказателство за обективната вярънност и революционната действеност на нашето социалистическо-реалистическо изкуство.

На нашите литературни историци, теоретици и критици предстои тепърва да анализират и да преценят всестранно и в това отношение цялата наша социалистическо-реалистическа поезия, в това число и не на последно място поезията на Младен Исаев.

Аз ще си позволя да отбележа тук само следното.

В поменатия вече по-горе предговор на самия автор към юбилейния том със стихотворения и разкази за деца и юноши, сам поетът разказа просто, ясно и убедително какво впечатление са му направили песните на Ботев, дето всички думи взети поотделно са съвсем обикновени, но съчетани от Ботев в стихотворни куплети, дават найхубави картини в българската поезия. Като посочва, че в това отношение се е възхищавал и учил от езиковото и образно майсторство също и на Вазов, Пенчо Славейков, Елин Пелин, Йордан Йовков и П. К. Яворов, той пише по-нататък:

„Четях прелестните стихотворения не само на наши известни поети, но и на народните певци:

Месечинка рог подала,
звезди небо обсипаха. . .

Ето откъде Ботев се е учил, за да напише стихове като:

Звезди обсипват свода небесен.

„Стана ми ясно, че преди нашите известни любими поети да напишат своите чудесни стихотворения имало е и друг велик поет, от който всички прославени поети са се учили и се учат до ден днешен. Този поет е народът. Нашият народ цели 500 години е живял под турско робство, но се е запазил като народ, преди всичко защото е имал свой роден език. На този език народът е пял своите песни, изливал е своите радости и скърби.

От векове народът е пазил и пази като скъпо богатство своя език, усъвършенствувал го е, правил го е по-изразителен, по-звучен и цветист.

Още от ранно юношество аз внимателно се вслушвах в говора на обикновените, простите хора и откривах в него голяма красота. Изучавах родния език не само по книгите, но и от нашите орачи и овчари“.

Към току-що процитираните думи на поета дължен съм да добавя, че Младен Исаев винаги се е стремил не само да се учи от народното езиково и стилово образно майсторство, но и да го усъвършенствува.

Процитираните вече няколко негови песни са нагледно доказателство, че това е действително така. А достатъчно е да се прочетат и стихотворенията като „Хайдушки гроб“, „Слънце“, „Глас“, „Сред дърварите“ и др., за да се убедим напълно, че това е действително така.

И разгърден, и волен, под дивата сприя
да усещаш кръвта си дълбоко да бие,
непреклонен като явор могъщ, стогодишен,
пресен дъх от буря да дишаш, да дишаш!

Може би това е дивият глас на кръвта,
от дедите пренесен и слян с вечността.

Но не е само това. Самото чувство за красота у поета е дълбоко народно, и то българско народно.

Виж, минава момиче през нивите,
в ръката му сърпа блести,
а над него широко разлива се
езерото на изгрева тих.

Светлина на зряла пшеница
пълни двете големи очи.
И засмяното младо момиче
сякаш пие роса и лъчи.

Аз стоя в позлатените ниви,
на земята сред топлия skut —
ето де са жените красиви,
обгорели от слънце и труд.

Усъвършенствувайки своя поетичен език и стил, ведно със своята идейност и емоционалност, поетът в „Слънце“ и други песни, а особено в беззаглавната песен „Сред слънце пчеларя дига пита“, достига внушителни поетически картини, които имат типичен младенисаевски и същевременно типичен народностно-български характер и прогресивно действено идеологическо значение.

Сред слънце пчеларя дига пита
пълна с мед от разцъфтелите поля,
благославя за труда свещен пчелите,
благославя медоносните крила.

Как бих искал като тази пита златна
песните ми да преливат от живот,
в тях да вее аромата на полята,
да звучи гласа на гордия народ.

Ако някога, далечен мой потомък,
в час на отдохнеш вземеш книгата ми ти,
моя труд и доблестен, и скромен
като светъл мед пред теб да заблести.

(1954)

Това е, ако мога тъй да се изразя, поетическият завет на поета, който завет на пръв поглед дълбоко и в много отношения се различава от завета на Пушкин. И същевременно по своя ярък народностен характер, дълбока лична интимност, прогресивна действена идейност и естетическа внушаемост е безспорно едно от най-големите постижения на нашия поет, а мога да добавя, и на цялата ни нова социалистическо-реалистическа поезия.

За да навлезем още по-дълбоко в самата творческа лаборатория на поета, ще си позволя, с риск да удължа своята статия, да прочета какво ни казва самият той в споменатата вече и обнародвана в „Септември“ своя беседа „За оптимистическия тон на лириката“ относно начина, по който се е зародило и оформило неговото знаменито стихотворение „Драва-Соболч“, което е едно от най-бележитите негови стихотворения, един от най-високите поетични върхове, до които Младен Исаев се е възмогвал в цялото си поетическо творчество.

Ето какво ни казва сам Младен Исаев:

„Трябва да кажа, че пиша стихотворения, когато съм дълбоко развълнуван, когато нещо силно ме трогва. Разбира се, почти винаги е излизало, че онова, което съм написвал, не е на същото равнище, на което е било личното ми изживяване. Никога не съм сядал да пиша стихотворение, ако не съм бил развълнуван.

В Отечествената война много потресаещо впечатление ми направи Драва-Соболч след сраженията. Когато аз минах през това поле, сред ония скършени дървета, всичко счупено, всички дървета унищожени, а от къщите на селото нямаше помен, поляната се търкаляха трупове на наши, немски и руски войници, бях дълбоко, дълбоко потресен от тая картина. А когато вървах през полето между изпочупените дървета, видях едно бяло дърво — топола или бреза, единствено останало да стърчи, аз поисках да си представя как в оная страшна тъмна нощ войниците са гледали това бяло дърво, което може би им е напомняло нещо светло и чисто, там където навсякъде е вилнеела смъртта. Оттук изникна стихотворението ми „Драва-Соболч“.

Исках да намеря образ, с който да представя врага. Понеже немците бяха облечени в зелени униформи, а от друга страна знаех, че това не са само дисциплинирани, но дресирани като животни войници, употребих епитета „зелени работи“. Дълги дни търсих да намеря такива характерни неща, с които да изразя моите чувства. Това беше няколко месеца, след като видях картината на Драва-Соболч.

От друга страна, не можех да се освободя от страшната гледка, която представляват гробищата при Харкан. Там бяха погребани нашите войници, убити при Драва-Соболч. И особено бях развълнуван, когато ние се завръщаме вече като победители, а нашите загинали другари не можеха да се върнат. Това е друг момент от стихотворението — жалостта за другарите, които са останали, които не се завръщат с нас. Разрушенията при Драва-Соболч, бялата бреза в полето и връщането — всичко това се оформяше в съзнанието ми, за да дойде до оня момент, в който седнах и написах стихотворението. Почти по-голямата част от моите стихотворения имат такива конкретни поводи, предизвикани са от лично изживяни неща. Изобщо, по стихотворенията може да се съди за човека. Повечето от моите стихотворения — може би една четвърт или една пета са стихотворения на външни теми.

Вярно е, че съм писал за Испания — където не съм бил, но в повечето страни, за които съм писал, съм ходил — Съветския съюз, Китай, Югославия, Израел — и имам конкретни впечатления, които съм използвал“.

А ето и самото това знаменито стихотворение на Младен Исаев.

Срещу Драва-Соболч връхлетяха зелени работи.
Срещу Драва-Соболч тръгна в поход смъртта.
Ала в светлото име, с дъха на живота,
вие срещнахте, храбри мъже, гибелта!

Вие бяхте обречени. Чезнеха в звездните ноци
и съня, и глада — не отстъпихте крачка назад.
И когато утихнеше вечер, вие виждахте още
как белее в здрача висока бреза.

Тя ви спомняше нещо любимо и близко
(може би за живота напомняше тя).
В равнината лежаха другарите в кърви оплискани,
върху тях тихо свеждаше звездното знаме нощта. . .

Срещу Драва-Соболч тръгнаха работи с картечници,
срещу вас беше тръгнала в поход смъртта.
Но ще бъдат свидетели даже звездите далечни
как зарихте със огън вразите в пръстта!

Вие, храбри мъже, оцеляли на Соболч в боевете,
помнете другарите, с вас непотеглили вече назад.
Ще гори под небето на бъдните мирни столетия
Тоя подвиг велик край високата бяла бреза. . .

Някои „ортодоксални“ социалистическо-реалистически литературни критици могат да се изкусят да обвинят поета, че не ни е дал разгърнатата епическа картина на боя при Драва-Соболч, а вместо това е спрял вниманието си на един на глед съвсем дребен факт — образ, а именно образа на единственото брязово дърво, останало да стърчи здраво след опустошителния огнен ураган.

На пръв поглед това възражение е правилно, защото наистина същата тема би могла да бъде разработена и по-иначе, а не както е разработена у Младен Исаев, и не е изключено да се получат дори при наличие на съответен талант, още по-внушителни и още по-революционно действени поетически творби.

Тази особеност обаче — да спира вниманието си върху някои на пръв поглед дребни факти и същевременно, изобразявайки ги поетично, да ги свързва със своите основни миогледно-идеологически, политически, естетическо-емоционални и други разбирания, чувства и цели — е типична тъкмо за поетическото творчество на Младен Исаев.

Подобен е случаят и със стихотворението, посветено на Зоя Космодемьянская, в което същата роля на соболската бреза играе ученическата скамейка, на която е седяла някога съветската героиня и на която след смъртта по установена традиция на училището, в което се е учила Зоя, седи партийната секретарка на комсомолците в същото училище. Същото имаме и в друго едно прекрасно стихотворение на Младен Исаев „Простреляната книга“, в което около факта, че в убития израелски младеж е намерен „Комунистическия манифест“, прострелян от вражески куршум, поетът строи цялото си стихотворение, посветено на пролетарския патриотизъм и социалистическия интернационализъм, на братската комунистическа дружба между трудещите се еврейски и арабски народни маси.

Същото може да се каже и за редица песни от поемата „Никола Вапцаров“, от цикъла „Под слънцето на Китай“, от „Поема за винтовката“, „Адриатика“ и други.

Това е всъщност поетът Младен Исаев.

Това е всъщност неговият младенисаевски художествен стил, неговата младенисаевска творческа индивидуалност, ако щете и неговият младенисаевски език.

Има ли обаче във всички тези стихотворения ясна, прогресивна, социалистическо-революционна идейност? Са ли те художествени образи, наситени с дълбока естетическа емоционалност? Са ли те възпитателно действени, народностно-патриотични и същевременно социалистическо-интернационалистически? Безспорно — да!

А какво значи всичко това?

Всичко това значи, че тия стихотворения и изобщо поезията на Младен Исаев са по самата си природа, по самата си социалистическа идейност, по ярко народностното си

и същевременно дълбоко индивидуално оформление истински социалистическико-реалистически. Те не са шаблонни, не са стереотипни, не са изтъркани, а свежи, оригинални, типични младенисаевски и същевременно типично социалистическо-реалистически, поради което именно могат да изпълняват и фактически изпълняват благородната роля на мощно средство за революционно възпитание в ръцете на художника-инженер на човешките души.

А за тази поезия е особено характерен именно и нейният дълбок оптимизъм:

Да живееш на земята ни е хубаво,
заради човека, слънцето и песните,
заради оная радост непогубена,
за която цялата земя е тясна.

Не по-малко е характерен и нейният дълбоко органичен и неповторимо интимен характер, тон и тембър, които действуват така непосредно и неотразимо.

И поради това именно тая поезия на времето си, при появата на първите боево-граждански и лично-интимни лични песни на Младен Исаев, се наложи веднага на нашата читателска публика и бе единодушно оценена като нов, свеж и благотворен пелъх в дотогавашната ни поезия, без това, разбира се, да значеше, че поезията на Смирненски, Вапцаров, Христо Радевски и др. е била лишена от своя своеобразна лирично-интимна страна и значение.

Поезията на Младен Исаев е особено характерна и със съзнателния стремеж на поета към поставянето ѝ в служба на Партията, на класата, на народа и с една дума на революционната борба срещу капитализма, фашизма и империализма, за победата на социализма и комунизма, на мира и братската дружба между народите. В еникьойския концлагер в стихотворението си „Към поетите“ Младен Исаев се обръща към тях със своя страстен апел:

Де сте вие? Пак ли пишете неземни стихове,
за луната и за нежните ресници на любимата —
в тия времена, когато духат черни ветрове,
прясна кръв дими, скриптят бесилки над Родината?

Същите мисли и чувства поетът е изразил и в своя „Новогодишен тост“, „Хайдушки гроб“, „Балада“, „Ленин“, „Кремъл“, „Китай“, „Комсомолска книжка“, „Кантонската комуна“ и още много други.

А в своите стихотворения и разкази за деца, поетът правилно прави усилия, като пише за деца, сам да не се вдетинява, т. е. да не подценява, но и да не надценява идеите, психологични и естетични нужди и възможности на децата, а оттук и на истинската детска поезия. Това е също един много важен въпрос, върху който нашите литературни историци и критици, а също, разбира се, и самите детски поети, крайно време е да поработят по-сериозно, като използват и поетическия опит на Младен Исаев в това отношение.

Поезията на Младен Исаев се характеризира (ще си позволя да използвам казаното от Людмил Стоянов, друг наш голям, дълбоко уважаван и обичан поет) също и със своето дълбоко интернационално значение и революционен патос. „Никой български поет — пише др. Людмил Стоянов — освен Смирненски и Вапцаров, не е разкрил и разказал в такива силни и горещи строфи за борбите (борби в действия) на нашия и на други народи, за събития и герои, за победи и поражения през един период от няколко десетилетия. . . , за борбите на работническата класа и на широките маси не само у нас, но и в капиталистическите и колониални страни за свобода и независимост“.

Именно тази последователна революционно-комунистическа устременост на Младен Исаев, именно този неподправен и неотразимо заразяващ революционен и естетически патос на поезията му твърде често се изразяват особено силно в стихотворенията, посветени на героичните борби и историческите победи на нашия, съветския, китайския и други народи, и то с такава поетична мечтателност, преминаваща нерядко едва ли не в поетическа екзалтация, която може да изкуси и всъщност е изкусявала някои литературни критици да обвиняват поета в „украсяване“ действителността.

Всъщност, когато със същия патос, преминаващ в поетична екзалтация, Вазов някога възпяваше българския малък, но храбър, трудолюбив, демократичен, героичен и способен за велики революционни и културни дела народ, малцина измежду литературните критици намираха възможност да го обвинят в „украсяване“ на действителността. Какво всъщност трябва да искаме от социалистическо-реалистическите поети?

Ние искаме и трябва да искаме да ни дават цялата правда за живота, следователно да рисуват и онова, което е отрицателно и грозно в него. Това е едно от основните изиск-

вания на социалистическо-реалистическата естетика и изкуство. И е действително правилно.

Същевременно обаче какво би се получило, ако всички наши поети и художници биха решили да рисуват само и изключително грозните, отрицателните, тъмните страни в нашия живот и биха си затворили очите за великите постижения на народа, за победоносната революция, за социалистическото строителство, за новата ни национална по форма, социалистическа по съдържание култура, за новия тип социалистически човек?

Ще се получи несъмнено изопачена картина, както би се получила изопачена картина, ако ние в нашата действителност виждаме само и изключително положителното, красивото, героите и по този начин действително не даваме нейната художествено-правдива картина.

Тук има известен предел, който щом бъде преминат, получава се уклон в една или в друга посока.

Но няма Младен Исаев не е рисувал тъмните, отрицателните, грозните страни в нашия живот? Нима рисувайки тези страни, той не бе стигнал дори и до парадокса да се отрече от собствената си родина?

Както щещ ми кажи: фанатик и агент на Москва, —
ти не си ми Родина, ти си тюрма, в която израснах.
Може утре ти курбан да вземеш и мойта глава —
пътят е неотклонен и целта — безмилостно ясна.

(1933 г.)

Ние всички разбираме защо именно Младен Исаев можа по онова време да изрече тия тежки думи по адрес на родината, но всъщност той винаги дълбоко е обичал своята родина, своя народ.

И по-късно той запя на съвсем друг глас. С поетически патос, преминаващ едва ли не в поетическа екзалтация, той възпя своята любима родина, своя любим народ, социалистическото строителство, социалистическата революция, комунизма.

Може би диапазонът на неговите колебания в това отношение е бил прекалено широк? Може би, както и да тълкуваме някогашното му отричане от собствената му родина, той е платил с това си отричане скъп данък на известни увлечения? Може би!... В никой случай обаче оттук не бива да се прави изводът, че революционно-естетическият патос на поета е исторически неоправдана „риторика“ и че следователно той и днес, след народната победа, трябва да нанася върху своята художествена палитра само и изключително черни, кални, грозни петна.

Това не е и не може да бъде закон на нашето социалистическо-реалистическо творчество. Това не е и не може да бъде изискване на нашата марксистко-ленинска естетика, литературна теория, история и критика.

По този въпрос нашите литературни теоретици, историци и критици също са длъжни да си кажат думата. А тъкмо поезията на Младен Исаев може, наред с творчеството и на другите наши по-големи или по-малки поети, да послужи като материал и отправна точка за тези изследвания и преценки.